

ՄԵՆԱՍՏԱՆ ՄԱՆՈՒԵԼԻ

Այժմ՝ «Բէֆէլի Դէպիդի»⁽¹⁾

Սոյն մենաստանը՝ Սալմա - Թօմրուֆ կոչուած թաղին մէջ, Ասպարոսի ջրամբարին դէպի արեւելեան կողմը կիսնայ։ Այս թաղը՝ «Թարգմանի շուկայ» ևս կը կոչուի։ Եւստի եւս «Թարգմանի փողոցը», որ այսպէս կոչուած է՝ Սուլթան Սիւլէյմանի առաջին թարգման Եւստի աղայի անունէն, որ հոս կը բնակէր։

Մենաստանս՝ առաջին անգամ արեւելեան բանակաց հռչակաւոր զօրավար Մանուէլ Կառայց⁽²⁾ թէոփէլոսի և նորա որդւոյն Միքայէլի թագաւորութեան ժամանակ։ Հագարացոց դէմ անթիւ քաջագործութիւններէ յետոյ հիւանդանալով՝ արեւելքի մէջ մեռաւ։ Իսկ մարմինը Բիզանդիոն փոխադրուելով՝ իր շինել տրուած վանքին մէջ թաղուեցաւ։ Թէոփանոսի պառմուքեան շարայարութիւնը խմբագրողը կ'ըսէ⁽³⁾, թէ Մանուէլ արքունեաց ռենգութիւններէն ձանձրանալով՝ Ասպարոսի ջրամբարին մօտ այս տան մէջ բնակեցաւ, զոր յետոյ նուիրական վայրի մը վերածեց, ուր և թաղուեցաւ։ Այս մենաստանը՝ որ յառաջագոյն շատ փոքր էր, փոփոխ պատրիարքը գրեթէ հիմնովին նորոգեց, և յետ նորա Գէորգ Լակապինոսը⁽⁴⁾ Մենաստանիս մէջ ապրեցաւ երբե-

մէն՝ Միքայէլ Գրուհաս Պարապինակիս (1071-1078): Մե-
նաստանն արանց յատկացեալ էր, և կը կոչուէր նաեւ՝
«Մանուէլի վանք»: 999 թուին, փոտիոս պատրիարքի
տոհմին Սերգիոս՝ Մանուէլի վանքին առաջնորդը՝ պատ-
րիարք հռչակուեցաւ, որ եկեղեցին քսան տարի հով-
ուեց: «Երանելին փոտիոս՝ զրեթէ Ի հիմանց վերականգ-
նեց Մանուէլի մենաստանն, որ այժմ գեղեցիկ և մեծ
կ'երևի⁽⁵⁾»:

Սինոգի արձանագրութեանց մէջ կը յիշատակուի՝ Տրի-
փոն անուն մէկը, երէց Մանուէլի վանքին:

Այս եկեղեցին՝ ազակողմեան պատին վրայ՝ երկու հաս-
տատուն նեցուկներ ունի, նոր տարիներու գործ, փլշելու-
մօտ գտնուող պատը պաշտպանելու համար: Եստ տեղեր
պատերը պատառուած և աղիւսները ինչպէս աստի-
ճանի մէջ են: Եստ խորշեր պատերով հիւսուած և
գոցուած են: Բոլոր շէնքը մօտակայ աւերման մը յայտ-
նի նշանները կը ցուցնէ: Տաճարին ներքնակողմը թիշ
զանդական ամեն ջարդերէ մերկացուած է: Աւագ
դուռը գոց՝ և մուտքը ճախակողմեան պատին կողմն
է: Գաւիթ բնաւ չունի այս եկեղեցին: Տաճարի ճա-
խակողման ներքեւ ընդարձակ գետնափոր մը կայ՝ ուր
հայերը մետաքս կը գործեն, ինչպէս կը գործեն նա-
և ուրիշ մի քանի վրան ծածկուած ջրամբարներու
մէջ:

Թի դիքան էր մենաստանիս պարտիզին ընդարձակու-

թիւնն և թէ քանի՞ մենակեացներ ասպնջականութիւնն կը
բռնէին հոն, կ'անգիտանայք: Տաճարին ազակողմը՝ պարտեզ
ներ կան, որ մզկիթին կը պատկանին. որ և է հին շէնք
մը կանգուն մնացած չէ այս պարտեզներու մէջ: Իսկ
միւս երեք կողմերը փողոցներու վրայ կ'իշխեն:

Սէյիդ - Ալի սոյն մզկիթը կը կոչէ՝ «Քէֆէլի մօզլիդի»
(Քաջագետ աղօթարան), քաջացի մէկու մը զրդմամբ մը
կիթի վերածուած լինելուն պատճառաւ. կը յաւելու ևս,
թէ սորա պահպանութեան համար որոշուած դրամը՝
Սէլիմիյէ արքայական մզկիթին նուէրներով կը գոյա-
նայ: Իսկ ամբողջին պահպանութիւնը՝ Սիւլէյմանիյէ ար-
քայական մզկիթին կը մատակարարուի: Թէ որ տարին
մզկիթի վերածուած է այն, ոչինչ կը պատմէ:

Երջակաները՝ այսօր մեծաւ մասամբ Հայերի բնակ-
ուած՝ կենդանի աւանդութիւններ կան սոյն մզկիթին միջ-
կէ ցարդ անձանօթ մնացած պատմութիւնը լուսաբանե-
լու և Սէյիդ - Ալիի պատմածները լրացնելու համար:

Երբ 1475 ին Սուլթան Մէհմէտ քաջան նուա-
ծեց՝ բազմաթիւ Հրէաներ, քրիստոնէի և Հայեր քաջային
փոխադրուեցան ի Կ. Պօլիս, որ բնակիչներէ աճայի մնա-
ցած էր՝ ճենովացիներէն շատերն՝ արդարեւ իտալիացի
ձան, և ոմանք ալ ի Ղալաթիա, բոլորը խրիմի թափարնե-
րու վայրենութենէն խոյս տալով: Հրէաները խառ-գիւղ
տեղադրուեցան, ուր մինչև ցարդ «Քարայի» կոչուած
սոցա նախնիք՝ իրենց ազգակից Հրէից հետ կը բնակին:

Յոյները՝ Քաթայէն Պի փանի սրբոց պատկերներ բերած լինելով, զաւարթոյ Παπαγ'ω Καφατιανη (Քաթացի Աստուածածին) եկեղեցին կառուցին⁽¹⁾։ Հայերն՝ ըստ Ճենովացի պատմագիրներու վկայութեան՝ Քաթայի Յոյներէն աւելի բազմաթիւ լինելով, Սուլթան Մէհմէթ տէն եկեղեցի մը խնդրեցին, և ընդունեցան սոյն «Մանուէլի մենաստանը», որ շրջակայ Յոյներէն բոլորովին ամայացած կամ լքուած էր։ Եստ տարիներ Քաթացի Հայերն սոյն եկեղեցւոյ միջ պաշտամունք հատարեցին, և այս իսկ է պատճառ տաճարին այսօրւան անուան։ Այս եկեղեցին որքան ժամանակ որ Հայոց ձեռքն էր՝ «Ս.Նիկողոսանունը կը կրէր, և հաւանական է թէ անիկա հայկական եկեղեցի եղաւ՝ 1475 ին վերջերն, երբ Օսմանցիք Քաթայի արշաւանքէն վերադարձան։ Թի փանի՝ տարի պէտքէն զայն Հայերը՝ իրենք իսկ կ'անգիտանան։ Հայերը անհանգիստ ըլլալով սոյն շատ գեղեցիկ տաճարին բաղնայնոյ շրջակայ բնակիչներէն՝ թողին զայն, որ անմիջապէս մահմետական մզկիթի փոխուեցաւ։

Սոքա կը համապատասխանեն Սէյիտ — Ալիի գրածներուն թէ սոյն մզկիթին եկամուտները Սէլիմիյէ և Սիւլէյմանիյէ մզկիթներէն կը հոգացուին, որոնց երկուքն աւ Քաթայի արշաւանքէն յիսուն կամ աւելի տարիներ յետոյ կառուցուած են։ Կարծեմ թէ այս եկեղեցին մզկիթի փոխուած է՝ տասնևեօթերորդ դարուն սկիզբները։

Հայերը սոյն եկեղեցիէն հալածուելով՝ մէկ մասը Պալաթի ծովեզերեայ դրան մօտերը եկան, և տեղւոյն շատ

գեղեցիկ տաճարը կանգնեցին՝ յանուն «Միքայէլ հրեշ-
տակապետ»ի : Այս փառաւոր եկեղեցին, ըստ վկայու-
թեան այսօրւան եկեղեցւոյս մէջ սպասաւորող քահանայ-
ից և թաղական խորհրդոյ, Ս. Եւստրատիոս (Ἁγίος
Ευστράτιος) անուամբ բիւզանդական հին փղբորիկ տա-
ճարի մը վրայ հիմնուած է : Միակ նշան բիւզանդական
եկեղեցւոյն՝ կոնքին (κόνχη) դրսի երեսին վրայ զըտ-
նուած երկու խաչերն են, զետնին երկու մետր բարձրու-
թեամբ : Ս. Եւստրատիոս հին եկեղեցին՝ յոյներէ ամայա-
ցած և քանդուած գտան Հայերը :

Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյն ձախակողմը՝ լուսաւոր
գետնափոր մը կայ, որոյ անկիւնը քարակուսի ջրհոր մը կը
գտնուի «Ս. Արտեմիոսի այազմա» (ἀγίασμα τοῦ Ἀγίου
Ἀρτεμίου) անուամբ : Ս. Արտեմիոս նահատակուած է
Անտիոքայ մէջ, չար ցուլիանոսէն, և մարմինը կ. Պօլիս
փոխադրուած է : Այս սուրբին կը դիմէին՝ աղէթափու-
թենէ և ծննդական անդամոց հիւանդութիւններէ տա-
ռապող բոլոր կ. Պօլսեցիք : Սորա յիշատակը կը տօն-
ուի Հոկտ. 20 ին⁽⁹⁾ : Ըստ Գ. Կողինոսի⁽¹⁰⁾ (Γ. Κωδινός)
կ. Պօլսոյ մէջ Ս. Արտեմիոսը կառոյց՝ Անաստասիոս Գի-
կորոս (Ἀναστάσιος ὁ Δίχορος), յանուն սրբոյ կա-
րապետի, և յետ փոխադրութեան Արտեմիոսի նշխար-
ներուն «Ս. Արտեմիոսի տաճար» կոչուեցաւ :

Դժբաղդաբար Կողինոս չի յիշեր սոյն տաճարին կա-
ռուցուած տեղը, և ոչ իսկ իրանունք ունինք ըսելու

թէ սոյն այագման Ս. Արտեմիոսի տաճարին մօզն էր . վա-
սըն զի շատ եկեղեցեաց մէջ կը գտնուին սուրբերու այաց
մաներ , որոնք տարբեր եկեղեցիներու մէջ կը յարգուին⁽¹⁾ :

Ջրհորի բերնէն մէկ մետր խորութեամբ դէպ 'ի վար'
պատին մէջ հիւսուած քարէ տախտակ (ՄԼՁՃ) մը կը զը-
նուի , որուն վրայ հայերէն գրերով « Արտեմ » անունը կը
կարդացուի : Այս ջրհորին բերնէն 0, 45 մետր բարձրու-
թեամբ վեր՝ մարմարինէ փոքրիկ տախտակ մ'աւելայ ,
որոյ վրայ յիշեալ սուրբը քանդակուած է առանց ծաշակի
և մէն մի կողմը :

ΑΓΙΟΣ ΑΡΤΕΜΗ(Ι)ΟΣ

Ջրհորին մօտ՝ պատին վրայ՝ 1, 14 մետր բարձրութեամբ
և 0, 42 մետր լայնութեամբ դամբանական տախտակ մը
կայ , որոյ վրայ ողբացող կին մը և անոր շրջագգեստին վը-
րայ երեք տղաքներ , հետեւեալ արձանագրութեամբ՝

ΑΥΚΕΑ ΗΡΑΚΩΝΤΟ(Σ)

Այս արձանագրութիւնը՝ որ եկեղեցւոյ պեղման ժամանակ
գտնուած է , արուեստագիտի գործ է :

Եկեղեցւոյն աջակողմեան պատին վրայ՝ 1, 90 մետր բարձրու-
թեամբ և 1, 41 մետր լայնութեամբ արոյրէ փեղկերով դրու-
մը կայ :

Մէն մի փեղկ կազմուած է երկու մասերէ , կողմնակի երկաթ-
ներով բռնուած : Այս մասերը քանդակներով լի են , գերմանե-
րէն զըութեամբ : Արդարեւ երեքը միօրինակ են և կը ներ-
կայացնեն զթրիստոս , որ փոխանակողները տաճարէն դուրս

կը վաճառէ : Իսկ չորրորդն ու մեծագոյնը — այն է դրան
վերին և ազակողմեան մասը — կը ներկայացնէ՝ զՍ. Գիորգ,
որ վիշապն իւր նիզակաւ կը հարուստէ . նոյնպէս և բեր
դերով պաշարուած բլրակի մը վրայ պսակակիր կոյս մը կ'է
լնայ : Օդին միջ կը տեսնուի ուրիշ վիշապ մըն ալ, որ
դիւցազնին վրայ կը յարձակի : Քանդակներուն վերեւը՝ ա
լեկոծեալ ծովու մը միջտեղը՝ կը տեսնուի երկնի լծեալ ծե
պնեաց կառք մը, որոյ միջ նստած է դիւցազն մը, փախ
չելու ջանացող օրիորդ մը բռնած . իսկ դիւցազնին ե
տեւը երեքտանի մը կայ : Գործն համակ անվայելուչ և ա
նարուեստ է :

Երեք միօրինակ մասերու գրութիւնը հետեւեալն է .
**JESUS-KAM-INTIMPEL-UNDMACHT-AUS-
STRIK-E-GEISEL-UDRIB-AUS-D-WE
XLER-U-DEK-KAUFER- I◦A2KIZI**

«Յիսուս տաճարը մտաւ, և չուանի խարազան շինելով՝
փոխանակողներն ու վաճառականները դուրս հանեց» :

Այս վերջին գրութիւններն՝ Յովհաննու Աւետարանին մի
ջին առնուած են : ԳԼ. 2, հմր. 15 :

Չորրորդ մասին գրութիւնն այսպէս է .

**GEORGIUSMITHELDENMUTH-DEN-GIE
FTIGDRACHENTODENTHUT-727**

«Գիորգ դիւցազնական քաջութեամբ կը սպաննէ թու
նաւոր վիշապը»⁽¹²⁾

Յիշեալ գրութիւնք ըստ ոմանց՝ տանեօթներորդ դարուն
կը պատկանին . իսկ ըստ այլոց՝ աւելի նորագոյն ժամանակի: Ծըշ-
մարտութիւնը սա է՝ թէ վերոյիշեալ քանդակները Բիւզան-
դական գեղարուեստներու զործեր չեն :

Եկեղեցւոյն հայ քահանայից պատմաճներուն համեմատյիշ
եալ դռները՝ հայ ծարտարապետի մը հսկողութեան տակ
թօփ - զափուի արքայական պալատին վերնաբերդին (Άχ-
ρόστολεις) միջին զտնուած են , և որոնք՝ Օսմանցւոց հա-
մար : Իբր անպիտան ինչ՝ Հայոց յանձնուած են :

Հաւանականաբար «թօփ-զափուի պալատն» ըսուած տե-
ղը՝ «թօփ-զափուի դուռն» է :

Յայտնի է՝ թէ երկոտասաներորդ դարուն՝ Անգղիա անհա-
րաքատ վիլհէլմի տիրապետութեան շտակ նուաճուելէն յե-
տոյ , Անգղիացի ազնուական մը՝ վիլհէլմի կառավարութե-
նէն տաղտկացած՝ Անգղիայի մեկնեցաւ , և Կ. Պօլսի գաղով՝
երկագործի եկեղեցի մը կառոյց ի պատիւ Ս. Նիկողայոսի
և քիւթրիքի (Καυθαβρυγίας) Ս. Օգոստինոս եպիսկոպո-
սին անուանց⁽¹³⁾ : Այս եկեղեցին՝ Պօլսոյ «Խալիւնի գափու»ի
և «թիֆթիւ սարայ»ի միջտեղ , 1630 ին մահմետականաց միգ-
րիթի փոխուեցաւ⁽¹⁴⁾ : Ըստ իմ կարծեաց՝ այս դռներն յիշեալ
եկեղեցւոյն աւերակներէն հանուած են , — այն եկեղեցւոյն
հետքն երբեք չկրցայ գտնել , — և որոնք այնպէս մը ա-
զոցուած են որ՝ մի քանի տառեր ծածկուած են :

Այն հարթաքանդակներն՝ 1874 ին Թանձր ներկով մը
ձեփուեցան , որով դէմքերն ու ձեռքերը հագիւ կ'երևին :

այսօր :

Արդ ի՞նչ հետեւցնէ՞թէ երկոստասներորդ դարուն Անգլիական եկեղեցւոյ շինութեան ժամանակին լին զատկանիւր։ Օտար ոմն, — Թերեւս Փերմանցի, — յիշեալ Լատինական եկեղեցին՝ սոյն գեղարուեստական գործերով զարդարեց, և որոնք հասանականաբար ճշուշուած են սոյն ժամանակուան Կուրթի բերկի հուշարաններուն մէջ :

*
* * *

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆԷՔ

- (1) Սէյիդ-Ալի, Պատմութիւն Երուսաղէմի, Զմ. Ա, Երես 186, 113. Կ. Պոլս 1864 :
- (2) Աւօն օ Գրար., Երես 218, 222 :
- (3) Երես 168. « Իր տան մէջ յնախնայեղէն քննարան մը հաստատեց, և զնոյն քննարկեց » . Բնութիւն Բասիլ. Երես 36 :
- (4) Ducange, Constantinopolis Christiana, Գիրք Դ, Երես 158, Paris 1680. — Դ. Կեօրնոս, Զմ. Բ, Երես 487. — Տ. Ա. Կոնստանտինուպոլիս, Զմ. Ա, Երես 369. Աթինացի. — Տունիք. Թեօփանոս, Երես 433 :
- (5) Դ. Կեօրնոս, Զմ. Բ, Երես 449, 487. — Իսղիւն խրոնոգր. Երես 60. — Acta et Diplomata graeca. Collect. F. Miklosich et J. Müller, Զմ. Գ, Երես 28, 50. — Տննարկ Քաղաքի Պոլսի, Զմ. Բ, Երես 675 :
- (6) Texier, L' Architect. Byz., Երես 221. « Բազմաթիւ քննարկ »

«*ήρξαντο βεβαίως ... φασγάνω*» և այլն. — Γ. φραγτζής, *երես 308*. — *Ceux de Caffa furent jeté dans un quartier désert de la capitale, pour y végéter dans l'abjection de la servitude. Histoire de la République de Gènes*, par M. Emile Vincens, Paris 1842. Հտ. Բ, *երես 288*:

(7) Κωνσταντίου Α'. Πατριάρχου Κ/πόλεως τοῦ Βυζαντίου ... Θ. Μ. Ἀριστοκλείους, Κ/πόλει 1866. *երես 441*: Այս եկեղեցւոյ ազատած զրո-թուներէն ի հաւանք՝ թէ քառասուն հար հա-յեր, ծանոխացիներ և Որթոսոքս Գոյնէր քաջայէ Կ. Պօլս փոխադրեց Մէրսին: Այս եկեղեցին ուրիշ տաճարի մը տեղակէտէն կանգնեցին. թերևս «*Πατριαρχεια*» (Χρυσοσπηνη) եկեղեցւոյն: 1696 թն այրեցաւ, և կրկին շինուեցաւ 1698 թն:

(8) Դրոյն շինուածն նախապէս և դեռ 13 թն տնօրէն ալ տար-բէն եկեղեցին՝ բիւզանդացիներէն չէ յիշատակուի: Արեւ տօնը կը կառու-նէր Թոմասէնու Աստուածաբանին (Ίωάννου Θεολόγου) տաճարին մէջ Ս. Իսաակ-թեան (Ἁγίας Σοφίας) եկեղեցւոյն մօտ: Συναξ. Դեկտ. 13 և Թուլ. 9: — *Constantinopolis und der Bosporos...* von Jos. von Hammer, Pesth 1822. Հտ. Ա, *երես 466*. Կը-տ' թէ՝ Բիւզանդական եկեղեցի մը կար, ի պատիւ ... զօրաւարին (Ταξι-αρχος) անուն. բայց որով Վալու-թեան լաւը չէր գիտեր:

(9) Συναξ. Հոկտ. 20:

(10) Էջ. 90: — *Duëange, Const. Christ.*, Գրեթ Դ, *երես 119*: — *Παοχ. Χρον.* Հտ. Բ, *երես 386*:

(11) *Constantinopolis und der Bosporos...* Von Jos. von Hammer, Pesth 1822. Հտ. Ա, *երես 466*. Կը-տ' թէ պո-

այաջման Ս. Դեմետրիայ (Άγιος Δημήτριος) է :

(12) Յիշեալ երկու արձանագրութիւնները կը յիշէ նաև Hammer, C/ropolis. Հտ. Ա, երես 167. ըսելով՝ թէ Գերմանացի քահանայապետը, Տէ ձեռաց արդիւնքն են. որ աստեւ և որոտելին Կ. Պօլսի բերուած են, Բաղրոյն կը լռէ :

(13) Ducange, C. Christ. Գրեթ Դ, երես 190: — Տ. Δ. του Βυζαντινου, Η Κ/πολις. Հտ. Ա, երես 127 :

(14) Belin, Histoire de l'Eglise Latine de C/ple, Paris 1872. երես 20 :

Թարգմանեց յունարէնէ

Յ.Ս.

Վերի յօդուածն՝ որ նշանաւոր քիշակապետ Դոկտոր Պասպատիի Βυζαντιναι μελέται (Կ. Պօլս 1877) ջրէ քէն թարգմանուած է, էջ 304, մօզի համար կարեւոր տեղեկութիւններ կը մատակարարէ նոյն երկու յունահայ կական եկեղեցիներուն նկատմամբ : Արդ՝ կը խոստանանք «ԲԱՆԱՍԷՐ»ի յառաջիկայ թուով կրկին դառնալ այս նիւթին, և հրատարակել մեր անձնական ծանօթութիւններն :

ԽՄԲ.

Պատկերազարդ Բառ-Գիրք Գաղ. և Հայերէն

Գործնական Գիրտութեանց

Ի Հ. ՍՒՏԵՆԷ ԵՐԵՎԱՆ

Բաժանորդագրին՝ 10 ֆրանկ : Դիմել՝ Imprimerie arménienne, VENISE.